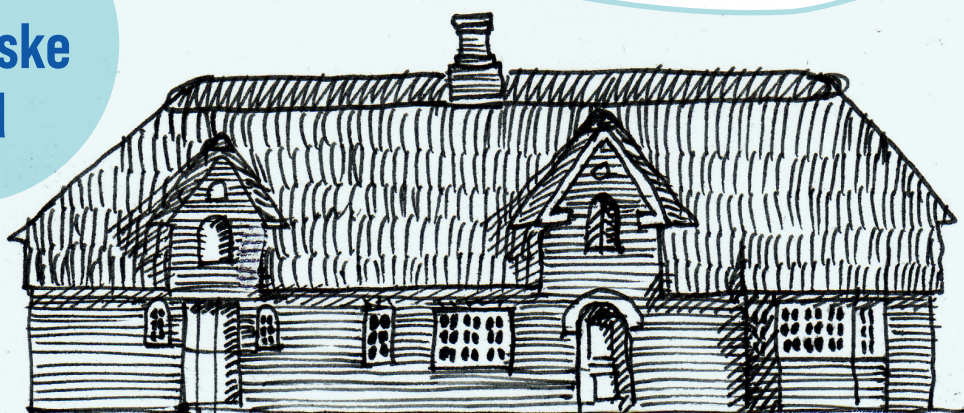
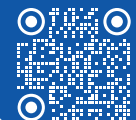

BYGNINGER PÅ LANDET OG I LANDSBYER

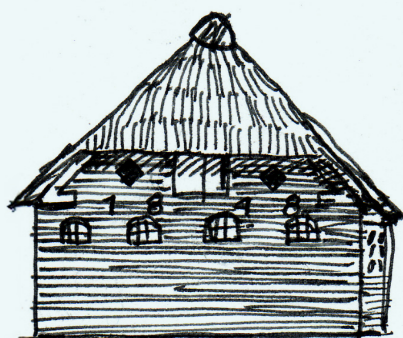
Den vest-slesvigske gård

Info-video

Stald

Beboelse

Gavlen i stalden

Arkengaf – den nordlige del af Vadehavet

Frontkvist – den sydlige del af Vadehavet

Denne gårdtype er typisk langs Vadehavet. Det er en aflang gård, som har bolig og stald i hver sin ende af huset, opdelt af en gang. Gården kan også bestå af flere bygninger – som en tolænget, trelænget eller en firelænget gård.

Gården er *grundmuret* og bygget af mursten, som er brændt lokalt. Mellem murstenene kan *fugerne* være streget op med hvid *kalk*. Huset kan have fine udsmykninger på *facaden*. Murstenenes forskellige røde farver bliver brugt til at lave mønstre og der kan være *murankre* på huset.

Gården har et *stråtag*, en eller flere skorstene og en *arkengaf* eller en *frontkvist*. Det er en *kvist* med en luge over døren. Den blev brugt når man skulle kaste hø op på loftet. *Arkengaffen/frontkvisten* sikrede også mennesker, hvis huset brændte. Så kunne de nemlig løbe ud ad døren uden at det brændende tag faldt ned over dem.

TYPISKE TRÆK

Grundmuret

Bygget af lokale mursten i røde farver

En lang bygning med stald og bolig i hver sin ende

Også større gårde med 2, 3 og 4 længer

Fuger streget op med kalk

Mønstre af mursten på facaden

Arkengaf/frontkvist – en åbning med luge over døren

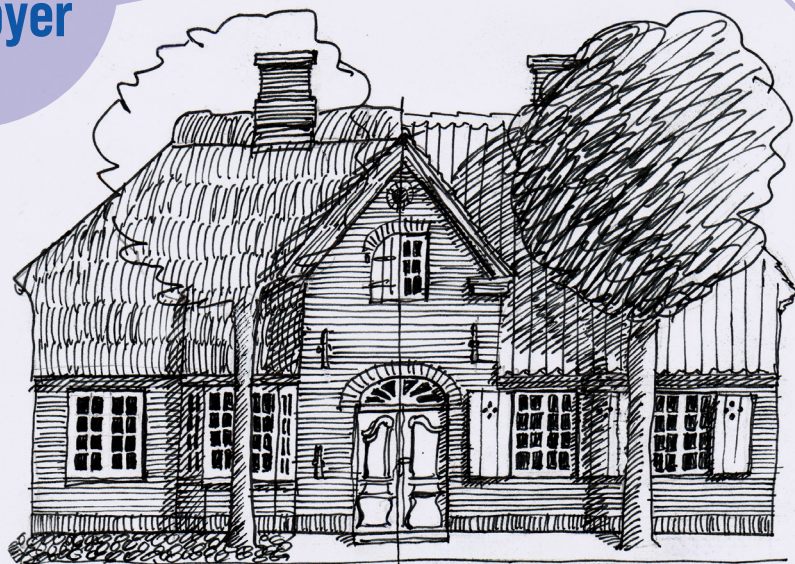
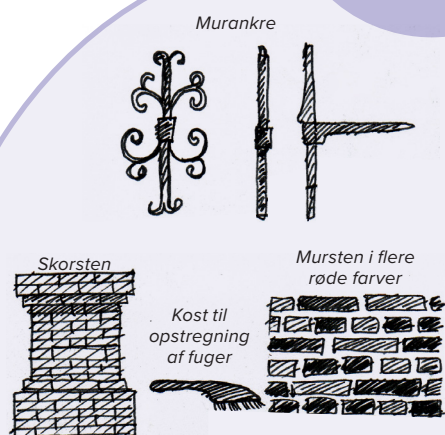
Murankre – enkle eller dekorative

Stråtag og skorsten

Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten

BYGNINGER PÅ LANDET OG I LANDSBYER

Gadehuse i landsbyer

Forskellige facader på huse i landsbyen

Info-video

I de mindre byer i den sydlige del af Vadehavet, finder man små fine gadehuse i bl.a. Møgeltønder, Højer og Rudbøl. Her har husene **frontkvist** over hoveddøren med et vindue eller luge og et lille rundt hul med glas ovenover.

Husene er bygget af lokale røde mursten i mange flotte røde farver fra lys rød til mørk violet. På nogle få huse kan man se **bindingsværk**. De er ældre end de grundmurede huse. Ofte er **fugerne** mellem murstenene streget op med hvid **kalk**.

Husene har enten **stråtag** eller røde tegl samt en skorsten på taget. De gamle trædøre har fine udsmykninger med **fyldninger** og dekoration. Døre fra slutningen af 1700-tallet har også et vandret vindue over døren.

Husene har ofte en **karnap** med vinduer på tre sider, som giver et fint lys inde i huset. Vinduer og **skodder** er malet hvide. I de ældste huse er der flere små ruder i hver ramme, mens de senere huse fra midten af 1800-tallet har færre og større ruder.

Husene har fine **murankre** i **smedejern**. De er dekorative og kan være formet som årstal eller bogstaver. Husene kan også have enkle dekorationer på muren eller have detaljer, der er **kalket** hvide.

TYPISKE TRÆK

Grundmuret, kun få i bindingsværk

Bygget af lokale mursten i flere røde farver

Fuger streget op med kalk

Tage af strå eller af tegl med skorsten

Fint dekorerede døre med fyldninger

Hvidmalede vinduer og skodder

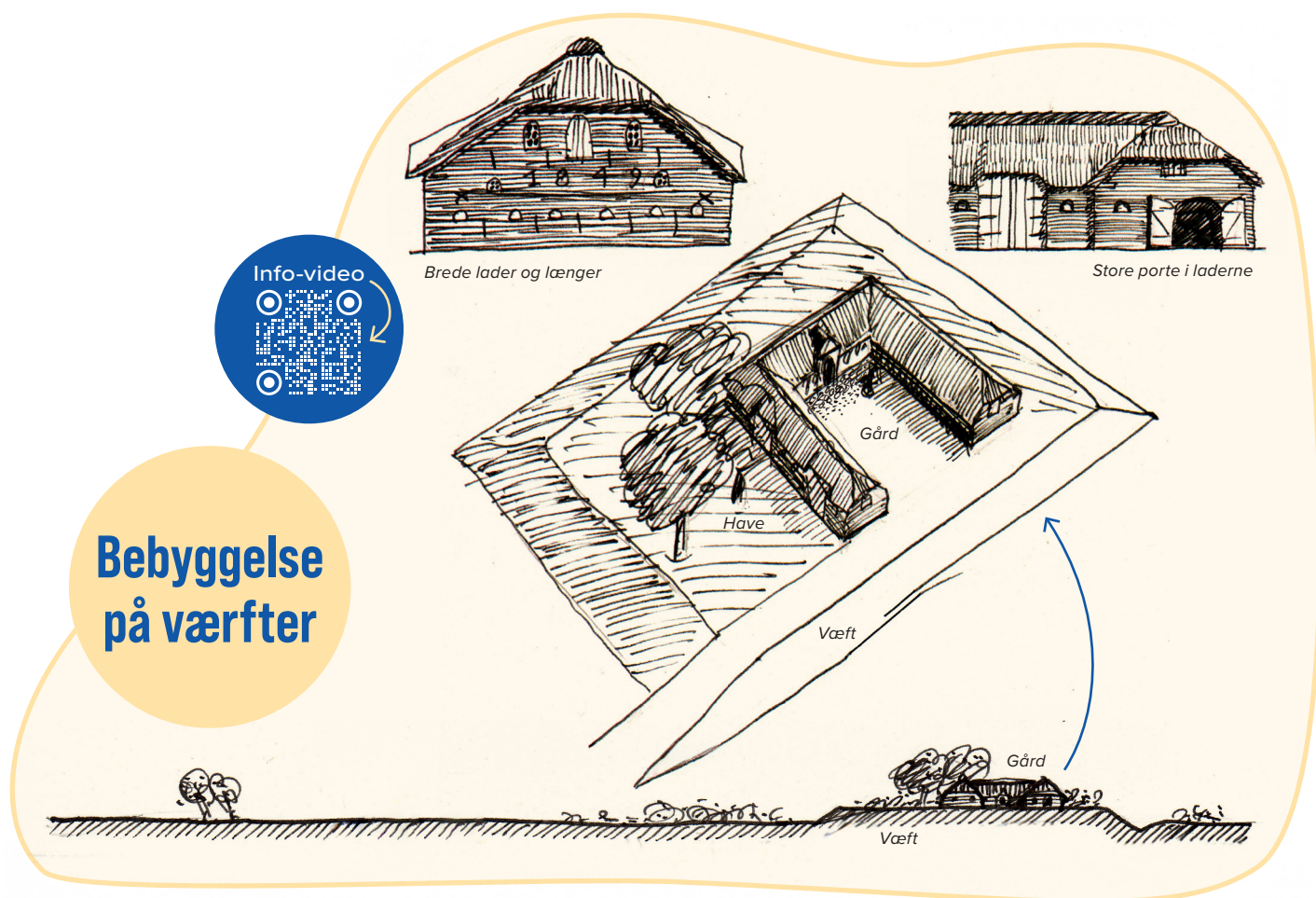
Karnap med vinduer til tre sider

Frontkvist – en åbning med luge over døren

Murankre

Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten

BYGNINGER PÅ LANDET OG I LANDSBYER

Bebyggelse på værfter

Helt specielt for Vadehavsområdet er, at det kun er her man har bygget huse på **værfter**. Et **værft** er en slags bakke, man har bygget op for at bygge huse ovenpå. I det helt flade landskab ved kysten var husene udsat for **stormfloder**, og området i **marsken** var tit oversvømmet før man fik **diger** og **afvanding**, så **værfterne** var en smart måde at beskytte gårdene mod vandet på.

Værftsgårdene ligger enten alene som en enkeltgård – eller også kan de være samlet i landsbyer. De store gårde har 3 eller 4 længer omkring en gårdsplads. Gården har skorsten og store brede lader. Værftsgården er **grundmuret**, og er bygget med mursten fra det lokale område – i mange røde farver. **Fugerne** kan være streget op med hvid **kalk**. Ofte er udsmykningen enkel med dekorationer i muren. Man kan se **murankre** i **smedejern**, enten meget enkle, eller som flotte dekorationer. **Murankrene** kan også være formet som årstal og bogstaver. På de største værftsgårde er det især på laderne at **murankrene** kan ses på.

Gårdene har store vinduer i stuehuset, støbejernsvinduer i de andre bygninger og store porte i laderne. På hele gården er der et **stråtag** og huset har en **frontkvist** over døren og en **karnap**.

I dag kan man opleve disse bygninger på værfter i Tøndermasken og Ballum-marsken. Værftsgårdene er meget synlige i det flade landskab.

TYPISKE TRÆK

- Gårdtype som er bygget på et værft
- 3-eller 4-længet gård med stråtag
- Brede lader og længer
- Store porte i laderne
- Frontkvist over stuehusets hoveddør
- Mange murankre – især på de store lader
- Enkle fine detaljer i murværket

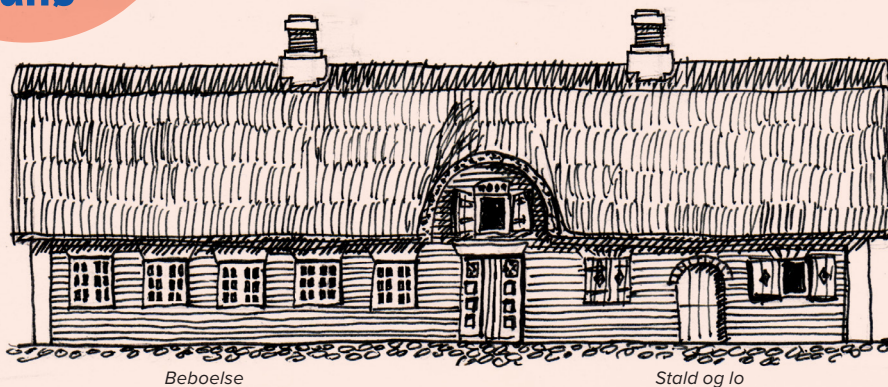
Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten

BYGNINGER PÅ LANDET OG I LANDSBYER

Den enlængede gård på Fanø

Info-video

Gavle gennem tiden

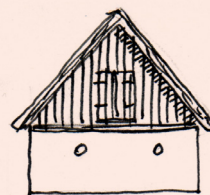

Beboelse

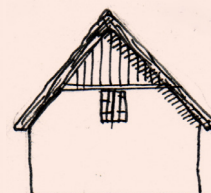
Stald og lo

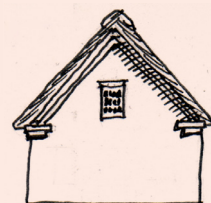
Forskellige typer af arkengaf

Før 1800

1800-1850

1850-1870

1860-1880

På Fanøs enlængede gårde vendte stalden med dyrene mod vest, hvor den kolde vestenvind kom fra, mens boligen var placeret mod øst, i læ for vinden. Stalden og beboelsen var adskilt af en gang. Husene er grundmurede i røde sten, som man sejlede over fra fastlandet. På få huse er der rester af *bindingsværk*.

Fugerne mellem stenene kan være streget op med hvid *kalk*. Husets *facade* kan også være ensfarvet især i hvid eller rød. Dørene kan være udsmykket med *fyldninger* og dekoration.

Traditionelt har fanøhusene *stråtag* med en skorsten, men nogle steder er *stråtaget* udskiftet til et tag med tegl eller *skifer*. Over hoveddøren sidder ofte en *arkengaf*, en *kvist* med en låge eller et vindue. Gennem lågen kunne man kaste hø ind på loftet. *Arkengaffens* form betød at man kunne redde sig sikkert ud gennem døren, hvis det brændte. På Fanø har *arkengaffen* typisk en rund bue, dog er der også *arkengaffer* med et spidst tag.

Vinduerne har små ruder. I Sønderho kan man se, at flere huse har et *mustik* i farverne grøn, hvid og sort over vinduerne.

TYPISKE TRÆK

Enlænget gård med bolig mod øst og stald mod vest

Grundmuret

Facade med røde mursten kan være kalket eller malet

Fuger streget op med kalk

Stråtag og skorsten

Arkengaf over hoveddøren

Vinduer med små ruder

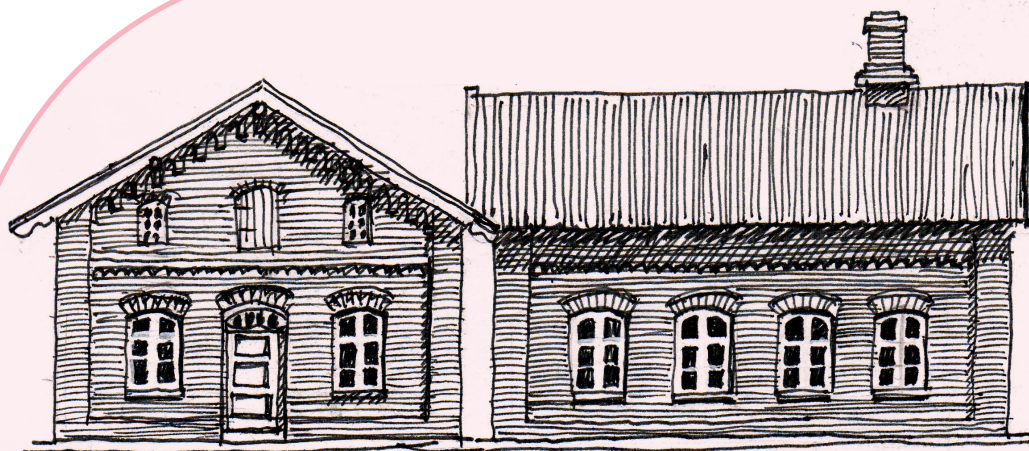
Døre med fyldninger

I Sønderho: Flere huse med mustik over vinduerne i farverne grøn, hvid og sort

Ord i skrevet *kursiv* forklares i ordlisten

BYGNINGER PÅ LANDET OG I LANDSBYER

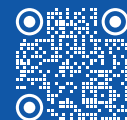
Huse og gårde med trempel

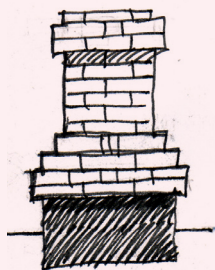
Gavl med indgang

Langside

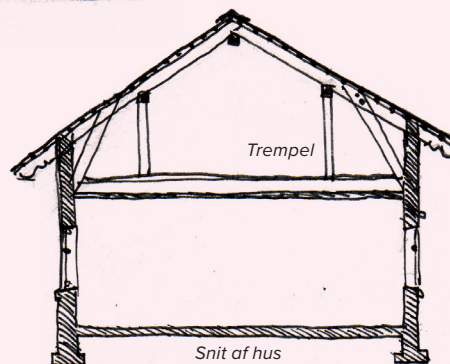
Info-video

Vindue med seks ruder og murstik

Skorsten

Trempel

Snit af hus

Ved den sydlige del af Vadehavet er mange grundmurede huse opført med en trempelkonstruktion. Det er en bestemt måde at bygge på, som kommer fra Nordtyskland i slutningen af 1800-tallet. I resten af Danmark er det især gårdenes lade og stald, der er opført på den måde. Men især i dette område byggede man også trempelhuse til boliger.

En *trempel* er en *stolpevæg*, der bygges ovenpå husets ydermur. Den gør huset eller gården højere og giver mere plads under taget. De fleste trempelhuse har røde murstensfacader. Overgangen mellem mur og *trempel* er ofte markeret med en dekoreret linje på *facaden* over vinduerne. Det kaldes en *gesims*. Taget på et hus med *trempel* har ofte en lav hældning. Når man bygger med *trempel* kan man bruge et lettere materiale til taget, fx plader af stål, som kaldes *pandeplader*, eller *skifer*, firkantede plader af skifersten. Man kan også bruge *tagpap*, som dengang var lavet af papir og tjære. Hvis tagets hældning er mere stejl, kan man også bruge *teglsten*. På husene er der ofte fine detaljer på muren eller i træet på *gavlen*, og vinduerne kan have ”*bryn*”, en dekoration af flotte mursten over vinduet. Trempelhuse kan man opleve i mange små stationsbyer og i de mindre landsbyer, især syd for Kongeåen, fx Højer, Emmerlev, Hjerpsted, Rudbøl og Brøns.

TYPISKE TRÆK

Grundmuret med trempelkonstruktion

Facader i røde mursten

Gesims mellem stue- og loftetagen

Tag med lav hældning med pandeplader, tagpap eller skifer

Fine detaljer i gavlens træudskæringer

Dekorative mursten over vinduerne

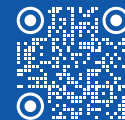
Mure med murstensmønstre

Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten

Bygninger i bindingsværk

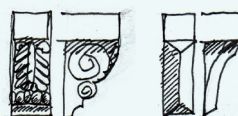
BYENS HUSE TIL 1900

Info-video

Træport til gården

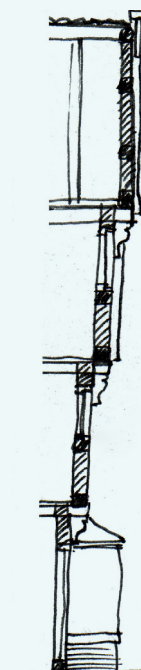
Karnap

Forskellige typer knægte

Langside

Gavl

Huse i *bindingsværk* finder du især i købstæderne Tønder og i Ribe. De ældste bygninger i *bindingsværk* er fra 1500-1600-tallet. Denne måde at bygge på stammer fra Nordtyskland. Man bygger et skelet af tømmer med stolper og bjælker med mellemrum, som man kalder *tavl*. Ligesom ordet *tavle* i kender fra skolen. *Tavlene* fyldte man ud med mursten eller klinede dem med ler.

Lerklining er når man blander ler, sand, vand og nogle gange kolort til at bygge en mur. Fra 1600-tallet begyndte man at bruge brændte mursten i *tavlene*. På grund af brandfaren blev husenes *stråtage* udskiftet med *teglsten*.

I Ribe har de ældre bindingsværkshuse etager, der rager ud over dem nedenunder. *Knægte*, en slags støttekonstruktion understøtter etagerne og er med til at bære *gavlen*, husets endevæg.

I Tønder har mange huse i bindingsværk også en *karnap*, en udbygning med vinduer og tag, der trækker lyset ind i huset.

Husene kunne være *kalket* "over stok og sten" – det betyder at hele husets væg blev *kalket* over.

Handelshuse i bindingsværk havde luger i gavlen til at hejse varer op med.

TYPISKE TRÆK

Bindingsværk

På taget er der røde teglsten

Vinduer med små sprosser i mange farver.
Mange hoveddøre i træ har flotte detaljer,
med udskårne mønstre i flere farver

Husene kan have store
træporte ind til baggården

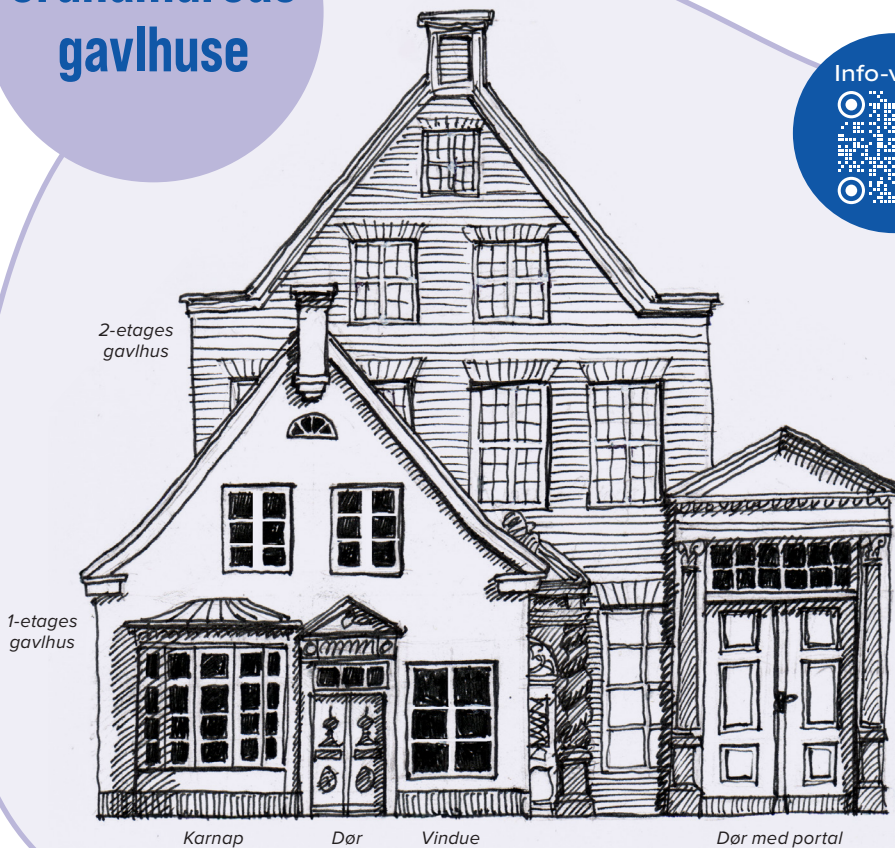
Knægte, som en del af
trækonstruktionen

Udskårne rosetter

Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten

BYENS HUSE TIL 1900

Grundmurede gavlhuse

Gavlhusene findes mange steder i den sydlige del af Vadehavet, især er der mange i Tønder, men de ses også i Ribe. De ældste gavlhuse i Tønder er fra 1500-1700-tallet. Disse huse ligger på nogle smalle grunde og den korte side af huset, **gavlen**, vender ud mod gaden. Gavlhusene er ofte bygget i én eller to etager og de kan enten være enkelt udsmykket – eller have mange fine detaljer. En typisk detalje er **murankre** på **gavlen**.

De ældste gavlhuse kan være bygget i bindingsværk, men ellers er de ofte bygget i grundmur i mursten. På taget er der røde **teglsten**, og man kan tit se en bevaret skorsten på huset. Hoveddøren er udsmykket og indrammet af en stor **portal** – og huset har oftest en **karnap** med vinduer, der trækker lyset ind i stuen. Mellem disse huse er der ofte smalle stier, der giver adgang til baggårde og nabohuset.

TYPISKE TRÆK

Et langt smalt hus med gavlen ud mod gaden
Gavlhusene i flere etager ligger i hovedgaden, husene i én etage ligger i de mindre gader

Murankre der dekorerer gavlen

Taget har røde teglsten og en skorsten

En udsmykket hoveddør, indrammet af en portal, med en rude over døren

En karnap

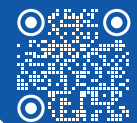
Et vindue ved siden af døren

Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten

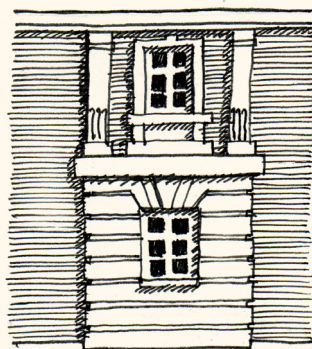
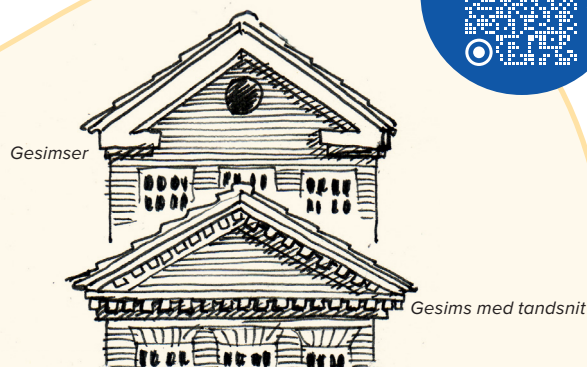
BYENS HUSE TIL 1900

Klassicisme i Sydvest- jylland

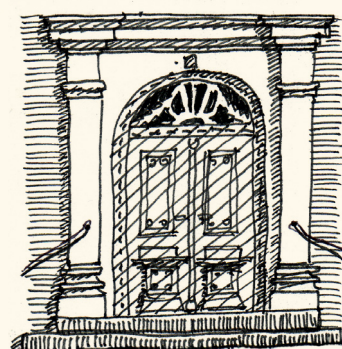
Info-video

Klassicistisk gadehus 1840'erne

Hvide kalkede indramninger

Gadedør med pudsportal

Fra slutningen af 1700- tallet og hundrede år frem byggede man byhuse i købstæderne, der var inspireret af andre landes *arkitektur*. Denne stilart hedder *klassicisme*.

Ved Vadehavet fik husene deres eget udtryk og stilen kan især ses i Varde og i Ribe, men der er også gårde på landet, der er bygget på denne måde. Mens man i resten af landet *pudsede* husenes *facader*, opførte man langs Vadehavet bygningerne i *blank mur*.

Husene var grundmurede og ofte helt symmetriske, ens på begge sider af midten. De var især bygget med røde mursten, der kom fra lokale teglværker. I denne særlige udgave af *klassicismen* var huset også udsmykket med hvide elementer, der fremhævede husets udtryk. Nogle af *facadens* dele blev indrammet, så man kunne se en tydelig opdeling af fx etagerne. På huset kan der være en *fronton*, en trekantet eller buet udsmykning, der fremhæver husets midterste del, eller sidder over døre og vinduer. Huset kan også have *lisener*, bånd af mursten, der stikker lidt ud af muren og markerer en linje, eller *gesimser*, som er bånd, der viser overgangen mellem husets dele fx. mellem tag og *facade*, eller mellem etagerne. *Gesimsen* kan være udsmykket som et *tandsnit*, med små takker, der ligner tænder.

TYPISKE TRÆK

Grundmuret symmetrisk hus

Rødt tegltag

Facade i røde sten

Facaden kan være opdelt i felter

Udsmykket med en fronton eller lisener

En gesims som kan være udsmykket med et tandsnit

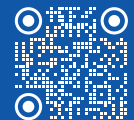
Huset kan have dobbelte fyldningsdøre og hvide vinduer med sprosser

Ord i skrevet *kursiv* forklares i ordlisten

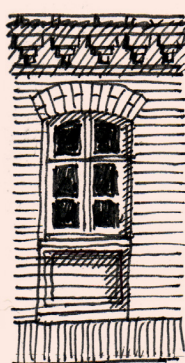
Gadehuse

BYENS HUSE TIL 1900

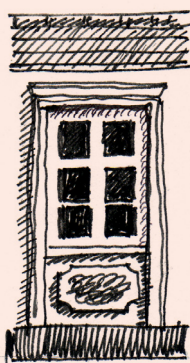
Info-video

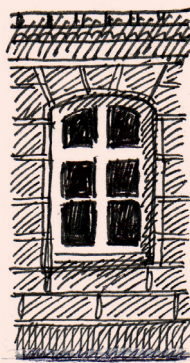
Typisk husrække med 4-, 3- og 5-fags længehuse

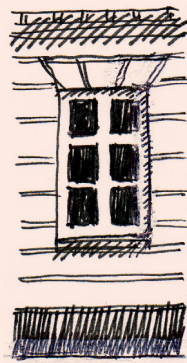
Ca. 1880

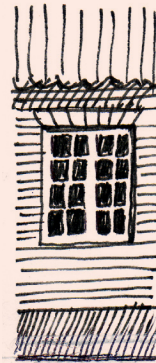
Ca. 1890

Ca. 1906

Ca. 1910

Ca. 1920

Vinduer fra forskellige tider

Gadehusene blev især bygget fra omkring år 1800 og frem til starten af 1900-tallet. Gadehuset er et lille byhus i én etage. Ofte kan man se dem som en række af små huse, der er bygget sammen. Når husene er bygget sammen er de adskilt af en brandkam, en lille forhøjet mur mellem tagene, for at sikre husene ved brand.

Huset er **grundmuret** og er bygget af røde mursten. Enden kan man stadig se murstenene og ellers er **facaden pudset** i en farve. Taget kan være af tegl eller af **skifer**.

Denne hustype findes i mange købstæder ved Vadehavet. Husene er opført i tidens stil og i den lokale måde at bygge på. De kan være inspireret af både **klassicisme** eller af **historicisme**. Du kan bl.a. finde husene i Varde, Esbjerg, Ribe og Tønder.

TYPISKE TRÆK

Byhus i én etage

Grundmuret hus

Facade i røde sten eller pudset

På taget er der røde tegl eller skifer

Facaden er mest pyntet mod gaden

Hoveddør, vinduer og evt. port mod gaden

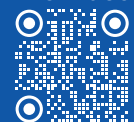
Gadehusene er ofte bygget sammen som en række

Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten

Historicistiske etageejendomme

BYENS HUSE TIL 1900

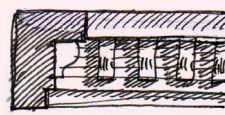
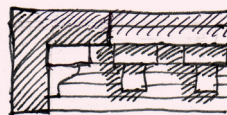
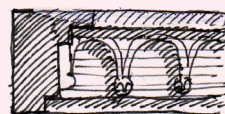
Info-video

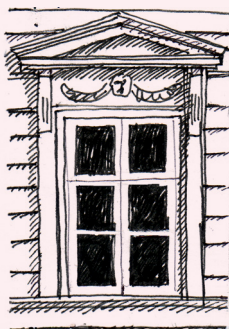
Historicistisk etagehus med dekoreret facade

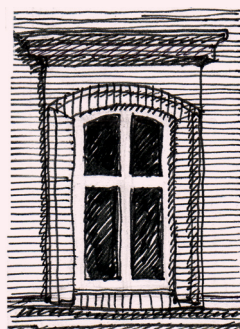
Muranker

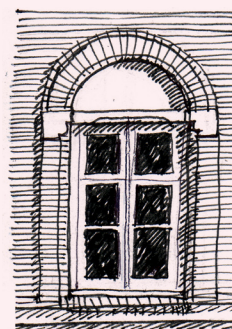
Forskellige gesimser

Puds/cement

Tegl/terracotta

Tegl/cement

Byggematerialer til at udsmykke facaden med

I årene 1850-1930 kom der en ny mode indenfor byggeriet, en stilart man i dag kalder *historicismen*. Man hentede inspiration i historiske bygninger i Europa og man opfandt også nye byggematerialer og nye teknikker, som gjorde det muligt at udsmykke bygningerne med dekorative elementer, som kunne købes færdige.

De nye byggematerialer var bl.a. lavet af **cement**, og af fine typer af ler. Man kunne købe mange nye materialer til at bygge med. For eksempel **glaserede** sten i forskellige farver, støbt med blomstermotiver eller andre fine mønstre. Typisk havde husene **dannebrogs-vinduer**, med malede trævinduer i 2- eller 3-fag.

Når man ville bygge en kirke eller et missionshus, så man på kirker i fx. Italien eller Frankrig – og så kopierede man de detaljer, man kunne lide og som man syntes passede til den nye bygning i byen. Det samme gjaldt andre bygningstyper. *Historicismens* bygninger har mange dekorative detaljer og kan være udstyret med tårne, **karnapper** og spir.

Historicismens bygninger kan især opleves i Varde, Esbjerg, Ribe og Tønder.

TYPISKE TRÆK

Etagebygninger i 2 til 4 etager med facader i røde mursten

Grundmuret med tage med røde tegl eller skifer

Dannebrogsvinduer

Murstensmønstre i farver

Støbte dekorationer i cement som søjler, engle, våbenskjolde, ansigter og vaser

Stueetagens mur kan være pudset og formet, som om den er bygget af store sten

Pyntet facade mod gaden

Facaden kan være opdelt med gesimser

Karnapper, tårne og spir

Ord i skrevet **kursiv** forklares i ordlisten